

פגישת תטיס וזאוס:

השוואת תרגומים מהאיליאדה

מזמור א 498-530 בתרגום טשרניחובסקי, בתרגום פרוזה,

בתרגום שירי חדש ובגרסה הלטינית

בחר ותרגם מיוונית עתיקה ומרומית: אברהם ארואטי

דומה שאין צורך להציג את האיליאדה מאת הומרוס. מאז חיבורה במאה השמינית לפנה"ס היתה שירה אפית זו ליסוד הספרות היוונית. על ברכיו של הומרוס התחנכו הוגי יוון הגדולים, סופריה ומשורריה. אולם השפעתה של יצירה זו, ושל רעותה, האודיסיאה, לא היתה נחלת העולם היווני בלבד, אלא ניכרה גם בעולם הרומי, והדיה נשמעים עוד בימינו אנו.

קסם השירה ההומרית מתחוויר לכל מי שמעיין בה, וראיה לכך נמצא בשלל התרגומים שלהם זכתה בלשונות רבות. קסם זה שתי סיבות לו; האחת היא תוכן השירה, השנייה – צורתה. עלילת שני האפוסים די בה כשלעצמה כדי לרתק את מאזיניה, אך המשקל האפי (ההקסמטר הדקטילי), הדיאלקט המיוחד שבו חוברו היצירות ומשלב השפה המרומם שלהן נשזרים יחדיו ליצירת חוויה ספרותית ייחודית.

על שום עושרה זה של שירת הומרוס רבו סגנונות תרגומיה: מחד גיסא יש גורסים כי את ההקסמטר הדקטילי לא ניתן להריק לשפות מודרניות באופן המשקף את מאפייניו המגוונים ביוונית, ולכן ייטב לתרגם בפרוזה, או לנקוט תבנית שירית שתהיה טבעית יותר ללשון היעד. מאידך גיסא, יש טוענים כי ההקסמטר הוא נשמת אפו של האפוס וויתור עליו הריהו כוויתור על צביונה המיוחד של היצירה; לפיכך, יאמרו, יש לשמר את המשקל המקורי גם בלשון היעד.

כל גישה טעמה עמה, ובוודאי יכולים התרגומים השונים להתקיים זה בצד זה. אחת ממעלותיו המובהקות של תרגום לפרוזה היא האפשרות לשמור על נאמנות מרבית ללשון המקור, בלי לוותר על סגנונו המרומם ואופיו הקולח. תרגום כזה מאפשר לקוראיו "לצלוח" את היצירה ביתר קלות ולקבל תחושה נאמנה של אופי הסיפור המקורי; לעומת זאת, לא יחוושו הקוראים בקצב המהפנט של ההקסמטר, החוזר על עצמו בדיוק מופתי טור אחר טור, ושבעיני היוונים היה חשוב מאין כמותו. כשהיה עלי להכריע כיצד לתרגם את הומרוס, בחרתי בתרגום לפרוזה

היות שבעיני יש חשיבות מרובה לנאמנות ללשון המקור, וסוגה זו נתנה בידי את הכלים ליישם זאת. עם זאת לא ויתרתי על שגב הלשון האפית והקניתי לתרגומי נופך ארכאי מעט, שאלמלא כן הייתי חוטא להומרוס פעמיים.

אף שלא ניתן לחקות בעברית את ההקסמטר הדקטילי באופן שישקף נאמנה את אופיו וגווניו של מקורו היווני, אין דין לומר שאי־אפשר לכתוב הקסמטר עברי. נהפוך הוא, משקל זה התאקלם יפה בעברית – הן בהגייה האשכנזית/מלעילית (ראו תרגום טשרניחובסקי לאיליאדה ולאודיסיאה) הן בהגייה הדקדוקית/מלרעית. בתרגום השומר על המשקל המקורי אנוס המתרגם לוותר פעמים על נאמנות למקור מבחינת התוכן, אולם מניסיוני למדתי, כי אין בוותורים אלה כדי לשבש לחלוטין את רוח המקור, וגם אם לא עולה ביד המתרגם להריק כל מלה וביטוי יוניים לעברית, הריהו נותן לקוראיו תחושה נאמנה של ניגון המקור, ובזאת יש שכר רב שגם הנאה לא מעטה בצדו, הן לקורא הן למתרגם.

לפניכם אפוא כמה תרגומים לקטע אחד מן האיליאדה: פגישת תטיס וזאוס. לצד תרגומו של טשרניחובסקי, הבאנו את תרגום הפרוזה מפרי עטי (שראה אור בראשית 2012 בהוצאת מאגנס, ירושלים) וכן את תרגומי השירי, בהקסמטר דקטילי עברי. כנספח כללנו גם את העיבוד המקוצר לקטע זה מתוך האיליאס לטינה (האיליאדה הלטינית), המיוחסת לִבְאִיבְיוֹס איטליקוס, מהמחצית השנייה של המאה הראשונה לספירה. אף תרגומי זה שומר על ההקסמטר הדקטילי שבו נכתבה היצירה הרומית. לו אמרתי לתרגם את האיליאס לטינה בפרוזה, היה יוצא שכרו של התרגום בהפסדו. עיבוד זה למקור היווני הריהו בבחינת קיצור, וככזה איכויותיו הסיפוריות לוקות בחסר; לעתים ישנם פערים גדולים בעלילה והסגנון הקצר (מדי) עשוי לפגוע בהנאת הקורא מן ההבט הסיפורי של השיר. לעומת זאת, המשקל מקנה חן רב לאפוס קצר זה וכמו מחפה על מגרעותיו האחרות. אם יינטל ממנו, הרי שלא תיוותר בידינו אלא תמצית פרוזאית ללא כל קסם ספרותי.

כיצד קוראים הקסמטר דקטילי בעברית? אף שהעברית האשכנזית אינה שגורה עוד בפינו, ניתן לחוש בתרגום טשרניחובסקי בשש הפעילות של ההקסמטר, גם אם נקרא אותה בהגייה הספרדית:

כָּכָה אֶמְרָה; וְלֹא־עֲנָה לָהּ זְאוּס כּוֹנֵס־הָעֵבִים

ובהגייה האשכנזית, השומרת על הניגון המקורי:

כָּכָה אֶמְרָה; וְלֹא־עֲנָה לָהּ זְאוּס כּוֹנֵס־הָעֵבִים

ואילו בתרגום הקסמטרי בעברית כפי הגייתה הדקדוקית עלינו להטעים את המלים כהרגלנו, על פי הטעם הדקדוקי, והניגון יעלה מאליו. נשים לב כי לעולם פותח ההקסמטר בהברה מוטעמת:
 כָּכָה הַבִּיעָה, אֶךְ זָאוּס אוֹצֵר הָעֵבִים לֹא הִשִּׁיב לָהּ

תרגום שאול טשרניחובסקי (הקסמטר דקטילי בניגונה אשכנזית)

- 500 מִצָּאָה אֶת קְרוֹנִיּוֹן הַמְּבִיט־לְמַרְחוֹק לְכַדּוֹ אֵין־זָרִים,
 יָשֵׁב עַל־תּוֹעֵפוֹת פִּסְגַּת אוֹלִימְפּוֹס מְרֵבֵה־הָרָאשִׁים.
 בָּאָה וַיִּשְׁבָּה לְפָנָיו וַתַּחֲבֹק אֶת־בְּרַכְיוֹ בְּשִׂמְלָהּ,
 אָפֶס בִּימִינָה שְׁלָהּ אֶל־תַּחַת סִנְטֵרוֹ נִגְעָה,
 שִׁפְכָה אֶת־שִׁיחָה בְּאֶזְנֵי זָבֶס בֶּן־קְרוֹנוֹס הַמוֹשֵׁל:
 "זָבֶס אָבִינוּ, אִם־פֶּעַם שִׁמְחָתִי אֶת־לִבְךָ בְּאֵלִים
 בְּמֵאֲמֵר פִּי אוֹ־בְמַפְעֵל, מֵלֵא כִּיּוֹם שִׁאַלְתִּי:
 אָנָּה, כִּבֵּד אֶת־בְּנֵי זֶה קִצְר־הַיָּמִים בְּאָדָם;
 505 כִּי אֲגַמְּמֵנוּן הַרוֹדֵה־בְּגִבְרִים עֵתָה עֲלֵבוּ,
 נֶאֱצוּ, נִיקַח מִמֶּנּוּ תְּשׁוּרְתוֹ וְלַעֲצֻמוֹ גְּזֹלָה.
 נִקֵּם אֶת־נַקְמָתוֹ אֹתָהּ, זָבֶס הָאוֹלִימְפִי הַעוֹצֵר,
 אָנָּה, חֹן אֶת־הַטְּרוֹיִים עֲצֻמָּה עַד שִׁישׁוּבוּ
 510 בְּנֵי־הָאֲכִיִּים וַיִּהְדְּרוּ אֶת־בְּנֵי וִירוֹמְמוֹהוּ בְּכַבּוֹד."
 כָּכָה אָמְרָה; וְלֹא־עָנָה לָהּ זָאוּס כּוֹנֵס־הָעֵבִים,
 מַחְרִישׁ הָאָרֶץ שָׁבַת. וַתִּטֵּס חוֹבֶקֶת אֶת בְּרַכְיוֹ,
 עָלָיו הַתְּרַפָּקָה, לֹא־פִסְקָה, וַתִּשָּׁב וַתֹּאמֶר לוֹ שְׁנִית:
 תַּן הַבְּטַחְתֶּךָ לֹא־תִשְׁקֵר, בְּרֹאשׁוֹךְ נִעְנַע אוֹ הִשָּׁב
 515 רִיקָם אֶת־פְּנֵי, כִּי אַתָּה אֵין לָךְ לִירָא, וְאָדַע
 כִּמָּה אֲנִי נִקְלוֹתִי בְּעֵינֶיךָ בְּקִהֵל כָּל־הָאֵלִים."
 עָנָה לָהּ זָאוּס כּוֹנֵס־הָעֵבִים מִתּוֹךְ חֲמָה שְׁפוּכָה:
 "רַע זֶה־פִּעְלֶךָ לְעוֹרֵר מְדַנִּים בִּינִי וּבֵין הָרֶה,
 אִם־תִּקְנִיטֵנִי וַתְּבוֹא לְהִצִּיק לִי בְּדַבְּרֵי נֶאֱצָה.
 520 הִנֵּה רִיב לָהּ בִּי לְעוֹלָם בְּסוֹד בְּנֵי־אֱלֹמוֹת הָאֵלִים,
 לֹא־מֵר: אֲנִי יָדִי תִכּוֹן לְעוֹלָם עִם־טְרוֹיִים בְּלַחֵם.
 אוֹלָם אֶת רַחֲקֵי עֵתָה מִמֶּנִּי, לְמַעַן לֹא תִרְאֶךָ

הָרָה; וְאֵנֶכִי אֲדַאֵג, וְכֵאֵן הַדְּבָרִים וְכֵן יָקוּם.
בְּרֹאשֵׁי לֶךְ אֲנֵעֲנֶנּוּ, לְמַעַן תֵּאֱמִינִי לִי אִמָּן
זֶה־לִּי הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת הַגָּדוֹל בֵּין בְּנֵי־הָאֱלֹמוֹת, 525
אֲשֶׁר לֹא־תָשׁוּב וְלֹא־תוֹפֵר לְעוֹלָם עֲצָתִי, וְאֶרְצֶה
דָּבָר לֹא־יִפְּלֵא, אֲשֶׁר־לוֹ נִעְנִיתִי בְּרֹאשֵׁי.
דְּבַר קְרוּנִיּוֹן וְיָרוֹם בְּגִבּוֹת תִּכְלֹת שֶׁל־פֶּלֶד;
נָעוּ קְרָצוֹת הָאֲמִבְרוּסִיָּה הָעוֹטְרוֹת לְקִדְקֵד הַמֶּלֶךְ,
גָּלְשׁוּ מֵרֹאשׁ חֵי־עוֹלָמִים, וְיִרְגְּזוּ אוֹלִימְפוֹס הַנְּשֻׁב. 530

תרגום לפרוזה

היא מצאה את בן־קרונוס המשקיף־למרחב יושב בנפרד מן האחרים בשיא פסגותיו של אוֹלִימְפוֹס רב־הרכסים. התיישבה היא למולו, אחזה ברכיו בידה השמאלית, ובימינית נגעה בסנטרו, פנתה בתחינה לְאֹס המלך בן־קרונוס ואמרה: "זָאוֹס אבינו, אם אי־פעם הועלתי לך בקהל בני־האלמוות במלה או במעשה, מלא משאלתי זו: כבד את בני, אשר קצרי־ימים הוא מכל. עתה אֲגַמְּנוֹן מלך בני האדם חילל את כבודו, תפס את תשורתו ויחזיק בה, הן בעצמו גזל אותה. אך אתה, זָאוֹס האולימפי הנבון־בעצה, בְּכַר אותו; הפקד עוצמה בידי הטרֹוִיאָנִים עד אשר יכפרו האֲכִיִּים על עוונם כלפי בני ויאדירו את כבודו."

כך דיברה; אך זָאוֹס אוֹצֵר־העננים לא השיב לה מלה, אלא ארוכות ישב והחריש. אוֹלִים תָּטִיס, כאשר חיבקה את ברכיו, המשיכה לאחוזו ודבקה בהן ושאלה שוב בשנית: "הבטח לי זאת באמת והנד ראשך לכך, או סרב — הרי הפחד אינו מושל בך — על מנת שאדע היטב עד כמה בזויה הנני מכל האלים."

בטרדתו הגדולה פנה אליה זָאוֹס אוֹצֵר־העננים ואמר: "לבטח זהו עסק ביש, משום שתצוויו עלי להתכתש עם הָרָה, עת תעלה היא חמתי במילות תוכחה. גם בימים כתיקונם מתגרה היא בי תמיד בקהל האלים בני־האלמוות וטוענת כי אני מסייע לטרֹוִיאָנִים בקרב. אך את שובי עתה על עקבותייך, פן הָרָה תבחין בך. אני אדאג לעניינים אלה כדי שאוכל להגשימם. בואי, אניד ראשי עבורך כדי שתאמיני: הן מבחינתי אין גדול מזה האות בקרב בני־האלמוות: לא אוכל לחזור בי ממילתי, לא שווא תהא הבטחתי וחסרת־מימוש, כאשר אך־פעם אניד ראשי בהסכמה."

אמר בן־קְרוֹנוֹס והנהן בגבותיו השחורות. נעו ונרעדו התלתלים נוטפי־
האמְבְרוֹסִיָה על ראשו האלמותי של המלך, ויטלטל הוא את אולימפוס
הנישא.

תרגום שקול בהקסמטר דקטילי (בנגינה הדקדוקית)

- 500 וּתְמַצָּא אֶת מְרַחֵק הָרְאִי, אֶת בֶּן קְרוֹנוֹס, יוֹשֵׁב לוֹ
עַל שֵׂיב אֹלִמְפּוֹס רַב הַמְצוּקִים, הֶרַחֵק מִן הַיָּתֵר.
היא לִפְנֵי מִתְיַשְׁבֵּת וּבִשְׂמֵאלָהּ מַחְבֵּקֶת
אֶת שְׁתֵּי בְרָכָיו שֶׁל הָאֵל, סִנְטֵרוֹ בִּימִינָהּ היא לוֹטְפֶת.
וּתְתַחַנֵּן וּתְאָמֵר אֶל זְאוֹס הַמֶּלֶךְ בֶּן קְרוֹנוֹס:
"זְאוֹס אָבִינוּ, אִם פָּעַם בִּקְהַל הָאֱלִים עֲזַרְתִּיהּ,
505 בֵּין בְּמִלָּה בֵּין בְּמַעַשׁ, אֲבַקְשֶׁהּ: הֲעֵתֵר לִי!
תֵּן הַכְּבוֹד לְבָנִי, אֲשֶׁר אִין קֶצֶר יָמִים עוֹד כְּמוֹהוּ;
הֵן זֶה עֵתָהּ גַּם בְּזֵהוּ שֶׁר הַגְּבָרִים אֲגַמְמִנּוּן,
יַעַן חֲטָף בְּעֶצְמוֹ תְּשׁוּרְתוֹ וְכַעַת יַחְזִיקָהּ.
אָפֶס כִּבְדָּהּוּ אֶתָּה, אֵל אֹלִמְפִי, הוּ זֶס טוֹב הֵיעֵץ!
כַּח הָרַעַף עַל בְּנֵי טְרוֹיָה עַד יִכְפְּרוּ הָאֲכִיִּים
510 עַל עוֹנֵם כְּלָפִי בְּנֵי נֶאֱף אֶת כְּבוֹדוֹ יֶאֱדִירוּ."
כָּכָה הִבִּיעָהּ, אַךְ זְאוֹס אוֹצֵר הָעֵבִים לֹא הִשִּׁיב לָהּ,
אֶלָּא יֹשֵׁב וְהַחְרִישׁ אַרְכוֹת; אָמְנָם תְּטִיס, אוֹחֶזֶת
עוֹד אֶת בְּרָכָיו וּדְבָקָה בּוֹ, שְׁנֵתָה אֶת דְּבָרֶיהָ וּתְאָמֵר:
"אֲנֵא הֵנֵד כִּי תִסְפִּים וְהִבְטַח לִי זֹאת בְּהֵן צָדֵק –
515 אוּ גַם סָרַב לִי, כִּי לֹא תִתְיָרָא, וְאִיטִיבָה לְדַעַת
מָה אֲנִכִּי בְּעֵינֶיהָ קְלוּתִי מִכָּל בְּנֵי הַנְּצַח!"
אִז בָּרַב רִגְזוּ הַשִּׁיב לָהּ אוֹצֵר הָעֵבִים, בְּנוֹ שֶׁל קְרוֹנוֹס:
"זֶהוּ אִפּוֹא עֶסֶק בִּישׁ, כִּי עִם הָרָה לָרִיב תְּשִׁיאִינִי,
עַת הָאֵלָהּ בְּמִלּוֹת תּוֹכַחַהּ וּמְדוֹן תְּרַגְזִינִי.
520 בְּאֶסְפֶת הָאֱלִים היא עִמִּי לְעוֹלָם מִתְנַצַּחַת,
טַעֲנַתָּה כִּי אֲנִי מְסִיעַ בְּקֶרֶב לְבָנֵי טְרוֹיָה.
אָפֶס כָּעַת שׁוֹבֵי עַל עַקְבוֹתֶיהָ, שְׂמָא תִכְחִין בָּךְ

הָרָה; לֹזוּ מִשְׂאֵלֶתְךָ אֲדָאגּ בְּעֲצָמַי, אֲגַשְׂמֶהָ.
 בּוֹאִי אִפּוֹא וְאֶנִּידָה לְאוֹת הַסִּפְמָה וּבִטְחַתְּ בִּי:
 525 כִּי אִין גְּדוּלָה מִזּוֹ שְׁבוּעָתִי בַקֹּהֶל בְּנֵי הָאֱלֻמוֹת,
 בִּי לֹא אוּכַל לְחַזֵּר, לֹא יִהְיוּ אִמְרֵי דְבָרֵי שְׁקֵר
 בְּלִי כָל תּוֹחֶלֶת, כְּשֵׁאֲךָ אֶנִּיד בְּרֵאשֵׁי וְאִסְכִּימָהּ.
 שַׁח בְּנֵי שֵׁל קְרוֹנוֹס, וַיְהִינֶהן בְּגִבּוֹת שְׁחָרוֹת גִּנּוּן
 וּמְרָאשׁוֹ הַנִּצְחֵי גְלָשׁוֹ מִחֲלָפוֹת הָאֲמֻבְרוּסִיָּה
 530 שֵׁל הָאֲרוֹן וַיִּטְלֹטֵל אֶת הָהָר הַנֶּשֶׂא, אֶת אוֹלְמָפּוֹס.

עיבודו של באיביוס איטליקוס באיליאס לטינה
 (טורים 86-97, תרגום בהקסמטר דקטילי, בגנינה הדקדוקית)

אָז תִּזְנַק בֵּין רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם, נִשְׂאֵת אֶל כּוֹכְבֵי פְּזוּ;
 שְׁעֵרוֹתֶיהָ סְתוּרוֹת, אֶל בְּרַפְיוֹ שֵׁל הַמֶּלֶךְ הִיא שְׁחָה:
 "בְּעֵבוֹר בְּנֵי בָאֲתִי, אִם מִתְחַנֶּנֶת, עָרִי הוּד כְּבוֹדָה,
 הוּי אָב עֲלִיוֹן! נִקְמָתִי וְנִקְמַת פְּרִי בְטֵנִי הַנֶּקֶם נָא
 90 מִבֶּן אֲטָרוֹס! בְּרַם אִם לוֹ יִרְשָׁה לְחַלֵּל בְּאִין עֲנֵשׁ
 אֶת אֱהוּבַת בְּנֵי אֲכִילַס, אֲזִי בְכַלְמָה וּבְכַשֵּׁת
 קֶץ בּוֹא יָבוֹא עַל גְּבוּרָה, שְׁהֵרִי תְשׁוּקָה תַכְכֶּשְׁנָה."
 יוֹפִיטֵר כֶּכָּה הַשִּׁיב לָהּ: "הַנִּיחִי לְטְרוֹנִיּוֹת עֲצָב,
 הוּי אֵלֶת הַיָּמִים! עֲמְרֵי יִשְׂאֵר זֶה הַיָּגַע.
 אֶת נַחְמֵי אֶת בְּנֶךְ שְׁלִבּוֹ דּוֹאב בְּחַזּוֹהוּ!"
 95 שַׁח. אָז יִרְדֶּה מִשָּׁמַיִם, נִשְׂאֵת בְּקִלְיוֹת מִשְׁבֵּי רוּחַ,
 אֶל חוֹף מוֹלְדָתָהּ, אֵלֶי הַגְּלִים חִבִּיבֵי בְנוֹת אָבִיָּהּ.